

1756206

СПІЛКА СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПЛУГ

ПЛУЖАНИН

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ТРАВЕНЬ
№ 9 (5)

~~K-6561~~

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1927

59 68

3-й РІК
ВИДАННЯПРОДОВЖУЄТЬСЯ ПРИЙОМ ПЕРЕДПЛАТИ
на 1927 рік3-й РІК
ВИДАННЯНА МІСЯЧНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ І КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ОРГАН СПІЛКИ СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПЛУГ**„ПЛУЖАНИН“**

Видає з 1-го травня Державне Видавництво України.

Редагують:

БИКОВЕЦЬ М., ЗАГУЛ Д., ЛЕБІДЬ М., ПАНІВ Ан., ПИЛИПЕНКО С.

ЖУРНАЛ МАЄ РОЗДІЛИ:

1. Красне письменство. 2. Статті з критики й теорії літератури.
3. Література і школа. 4. Поточні нотатки. 5. Побут. 6. Критика.
7. Бібліографія. 8. Хроніка. 9. Гумор, шаржі, сатира. 10. Листування.
Журнал виходить щомісяця книжками в 5 друк. арк. з ілюстраціями.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

На 1 рік (16 №№)	4 карб. 50 коп.
На 1/2 року	2 „ 50 „
На 3 м-ці	1 „ 35 „
На 1 міс.	— „ 45 „
Окреме число в роздрібному продажі	— „ 50 „

Рік передплати рахується з 1 січня по 31 грудня року.

Нові річні передплатники дістають 8 книжок двохтижневого журналу,
(що вийшли до 1-го травня) і решту — 8 книжок місячних.

ПЕРЕДПЛАТУ НАДСИЛАТИ:

м. Харків, Сергіївська пл., Московські ряди, № 15,
Головній Конторі Періодичних Видань Д. В. У.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ для листування в справах
рукописів і т. ін. — м. Харків, Пушкінська, № 24

Всі заяви що до неакуратного одержання журналу, про зміну адрес,
продовження передплати й т. ін. — слати на адресу Головної Контори
Періодичних Видань Д. В. У.

Передплатники, що бажають дістати №№ за 1925 і
1926 р.р. (єсть: за 1925 — №№ 1, 2, 3, 4, 5, 6, по ціні 20 коп. за кн.,
за 1926: №№ 2, 3, 4/5, 6/7, 8/9, 10, 11, 12, — по ціні 25 коп. за кн.),
а також комплекти за обидва роки в оправі (4 карб. з перес.), мають
звертатися на адресу редакції: м. Харків, Пушкінська № 24, „Плужанин“.

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО

Василь Миянко

ПОМІЖ ДВОХ СТАНЦІЙ

(Оповідання командира авіозагону)

Пролітали станції. Зупинялись тільки на великих та й то на десять—п'ятнадцять хвилин. Ще день—і ми на фронті. Але не так сталося, як гадалося. Дорога, що нею ми їхали, була одноколійна й страшенно глуха: жодної тобі путящої станції, города чи навіть села. Інколи промелькав низький, обципаний лісок, а то все—поля, поля і без краю поля. Про рух по залізниці й говорити нема чого: потягів, бувало, по півдня не зустрічали. Здавалося, що ми їдемо в якомусь мертвому царстві.

І от на одній миршавій станції наш потяг затримали. Начальник станції ніяк не давав пропуску. За його словами, назустріч вийшов товаровий потяг, який по дорозі зупиниться в лісі запитися паливом. Сюди ж прибуде не раніш, як через годину. Покричав я трохи, полаявся, але робити було нічого. Довелося чекати.

Саме тоді я видужував від тифу. Їв як погана шкапина. Поїдав усю свою пайку, товаришам вуха об'їдав і ще не доставало. Тому я, дякуючи отій вільній годині, надумав гайнути на роздобутки. Пішов по лінії вперед, але ні села, ні навіть посьолка коло станції не було видно. Десь тільки в далечині, де зникала лінія, мріяв лісок. За останньою стрілкою стояла кам'яна халупа—дорожня сторожка. На всякий випадок зайшов.

В хатині був чоловік, так років під п'ятдесят, та жінка. Зустріли неприємно, холодно. Попрохав підзакусити. Жінка помурчала незадоволено—все таки знайшла де-що: шматок черствого, як підощва, хліба, пару огірків та де-кілька цибулин. Сама ж, мурликаючи як кіт, полізла на піч. Дядько сів на лаві, в кутку, і похмуро з-під лоба зиркав на мене. Хоч як хотілось їсти, а таке вгощення мене не вдовольняло. Хотілося чогось гарячого, хоч самої води, аби гарячої,—вимагати ж не посмів. Тому я пішов на хитрість: при мені завжди була фляжка зі спиртом. Сказати, щоб п'яницею був—не можна, але інколи для апетиту випивав. Попрохав у дядька кухлика, налив до половини; потім розвів водою і підніс дядькові:

— Викушайте, дядечку, дуже гарна штука!

— Я не п'ючий...—блїмнув з-під лоба сірими очима і відвернувся. Я не відходив.

— Може самогон, думаєте?... Справжня миколаївська.

— Ет, не дури; не маленький, слава богу...

— А покуштуйте, тоді скажете! Чи може отрута, думаєте? Так от!... Я перекилив кухлик і до половини випив. Може б дядько і не повірив у „миколаївську“, але гострий пах узяв своє. Він, навіть, аж носом потягнув:

— Та пахне ніби й справжньою... А дай—підніс кухля до рота, пригубив, поплямкав губами. Потім сьорбнув більше, поплямкав дужче... Лице разом із суворого зробилось лагідним, як у дитини:

— Чи ти ба?!

Глянув на мене, глянув на кухоль в руках:

— Так, кажеш, і пити можна?..

— Пийте, пийте!..

608

ЦЕНТРАЛЬНА
БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОЇ АКАДЕМІЇ
УЛ. С. ПЕТРОВСЬКОГО, 10
КИЇВ

Старий вихилив, покрехтав від задоволення, ще й рукою повів по животі:

— Хе!.. так і розлилось по жилах! Як вогонь!

Я налив іще, підніс тітці:

— Мо'й ви, мамашо, вип'єте? Для здоров'ячка...

Тітка посміхнулася, стала привітнішою:

— Та вам же самим мало...

— Пий, пий стара! Не розбалакуй, коли дають!.. — загомонів швидко дядько. — Ти закусочки пошукай... Геть оцю цибулю!

Цибуля покотилась під лаву, а натомість на столі з'явився шматок сала та біленька хлібина.

Через хвилину ми втрьох сиділи за столом і весело, по товариському, розмовляли. Старий став такий балакущий, що я й слова не встигав уставити. Стару горілка скоро розварила і вона залилася сльозами. Згадала про свого Дмитра, що десь служив і загинув... Довгенько говорили: розпитали відкіля я, чи є батько, мати... Раптом старий, ніби щось пригадавши, схопив мене за руку і глянувши мені в вічі запитав:

— Так ти, говориш, льотчик?

— Так, так — льотчик...

— Червоний?

— Та які ж тут можуть бути?..

Трохи помовчав, потім:

— І всі отакі гарні, льотчики?

— Всякі бувають, дядьку...

— Та звісно, звісно... — старий поглянув якимось нервово по хаті, на вікна, зупинився, ніби запитуючи, поглядом на жінці. Та зрозуміла його побоювання. Тихо промовила:

— Та скажи, старий. Чого бояться... Жалко ж людей...

Я насторожив вуха. Тітка продовжувала:

— А взнати?.. Як же вони визнають?..

— Та й я так думаю — також тихо відповів дядько. — Він нікому не скаже...

В голові моїй промайнула догадка... Я аж з стільця підвівся:

— Про віщо ви шукаєтесь? Ви мо' знаєте що?..

Старі змовкли, неспокійно дивились на мене:

— Та біс його відає... Коли б не було чого лихого...

— З ким? З вами, чи зі мною?..

— І з тобою... І з вами всіми, льотчиками...

— Що ж таке! Мо' бандити?..

— Хто їх знає, голубчику?.. Недавнечко тут були якісь... Поїздили по станції, погломоніли з начальником і поїхали до лісу. Мені ж наказали сидіти в хаті й не показуватися... Так я й думаю...

Я схопив кашкета в руку, подякувавав нашвидку старим і вилетів як куля на лінію. Сонце було вже над вечір. Від дерев та будинків по землі слалися довжелезні тіні. Біг до потяга, обдумував становище:

— Невже антоновці, чорт забори?!

... Але як же начальник станції?..

Вся братва висипала з вагонів і розташувалася на пероні. Гармоніст Пояркин різав „наурської“, а ціла кампанія витанцьовувала. Де-хто з літунів стояли осторонь, про віщось жваво сперечались. Від усіх віяло якоюсь веселістю і безтурботністю. Я непомітно відкликав комісара та помічника, розповів їм, в чому справа. Потім також непомітно наказав

черговому оточити нарядом червоноармійців станційний будинок. Сам же з комісаром та помічником кинулися в середину. Сюди-туди по кімнатах, але ніде нікого не було...

На всякий випадок комісар викликав сусідню станцію (був колись телеграфістом) — не відповідала; викликав ту, що проїхали — також мовчала. Злість чортяча взяла, хотілося розтрощити, розвіяти весь будинок, станцію... Зрівняти все з землею... Але гаятися було нічого. Дав наказа всім бути на готові. Платформи, на яких стояли самольоти, обклали кругом шпалами, землею, каміннями. Поставили скрізь кулемети. Сам заліз на паровоза і наказав машиністові давати задній ход. На передній площі влаштувався комісар з телефоном. Його завданням було стежити за колією і коли що — передати мені. Ця предосторога була не зайвою: — не проїхали ми й двох верстов як колія, там, де лінія круто повертає в бік, була розібрана. Зупинилися. Попробували полагодити — не було рейок. Обшукали кругом, перерили землю, але вони як у воду пірнули. План нападу бандитами було, як видно, добре обмірковано. Мене тільки одне дивувало: чому вони на станції не напали? Чи не наважувалися, чи просто чекали вечора?

Становище було невилазне: їхати вперед було божевіллям. Стояти на місці і чекати з моря погоди — теж безнадійно. А робити щось треба було. На фронті була невдержка і нас чекали, як бога. Ніяке героїство наше нічого б не допомогло: нас сотня, а антоновці тисячами вешталися. Порадилися ми і надумали відправити машини льотом. Що потяг наш авіаційний — бандити напевне знали. Доказом цьому була їхня дальша тактика.

Не гаючись ми від'їхали трохи назад, вибрали рівне місце для аеродрому і викотивши самольоти стали поспішно їх складати.

Робота була страшенно важка й напружена: те, що за день раніше робилося, треба було за годину зробити. І робили. З усіх аж піт у три дороги лився — робили. А сонце все нижче, нижче... Бігаю я поміж самольотами, захожую, жартую, де треба — допоможу. А в голові думки непрохані мозок довбають:

— А що, як не встигнемо?... Що, як загинуть самольоти?... Та це ж сором, сором який!..

Відгоню думки, сам себе заспокоюю. Не вірив якимось, що це могло трапитись.

На німецькій фронті був, на чехо-словацькій, — і щоб тут?... Ні, ні, ні...

Прошла година спокійно. Вже й самольотів два готових. Нашвидку даю розпорядження літунам, і вони сідають в кабіни. Весело загули мотори і машини швидко покотилися по землі.

Раптом, невідомо відкіля, ніби в унісон гулу моторів, задерчали кулемети. На старті, захитавшись, похилився до землі моторист; за ним упав червоноармієць... Одна машина в цей час уже відділилась від землі і пішла швидко догори. Друга ж чомусь крутнулась на землі і круто повернула вбік. Я що-духу кинувся до неї. Літун ледве водячи очима, ввесь в крові, все таки тримавсь за керму. Механік же, що сидів у задній кабіні, був уже мертвий. Я збавив газ, і коли самольот зупинився, витяг літуна з кабіни, а сам сів на його місце. Тут підбігли комісар з помічником. Наказавши їм боронитися, я знову прибавив газу і скоро був уже у повітрі.

Набравши висоти, я повернув машину назад і глянув униз. Під мною слалось полотно залізниці, станція і за нею збоку наш „аеродром“. Трохи далі за могилою розташувався кінний загін. З самої могили

підіймався легкий димок. То стріляли з кулеметів. Наших не було видно. Я вже подумав, що вони куди поховались, коли це потяг зрушив з місця і поповз по лінії. Скоро він уже був коло могили. Заклубочився димок. Я трохи знизився, накренив самольот і розрахувавши хотів уже спускати двадцятифунтовку, як помітив, що від станції показався якийсь кінний загін. Він був удвоє більший за той, що за могилою. Загін швидко наближувався до самольотів.

В мене затьохкало серце:

— Що робити?.. Самольоти ж мабуть без ніякої охорони?..

Повернув назустріч вершникам. Спустив одну... Не розрахував: бомба розірвалася далеко спереду. Спустив другу, ніби вцілив: загін трохи заметушився на місці, але тільки на мить, і нісся я знову вперед. Коло самольотів також заворушилися. Знав я, що хлопці не піддадуться, але скільки їх?.. А вершники ближче, ближче... Злість чортяча стиснула мені серце. Наважився на все, що буде... Надав керму на себе і стрімголов пішов на зниження. Ні чорта я тоді не пам'ятав: на мент мелькнули перед очима коні, люди, земля... Я гарячково випустив одну за другою всі бомби і піддавши газу став набирати висоту.

Мій вчинок мав рацію: з потягу помітили небезпеку і що духу летіли до самольотів. Де-кілька хвилин не можна було нічого зрозуміти: все змішалося в якусь кашу. Згори здавалося, ніби хтось розворушив велику купу комашні, в якій все рухалося, повзло... Потім окремі комашини стали розлазитися вбоки і зникати на обрії.

Коли я спустився на землю, то побачив таку картину: увесь аеродром було всією кінськими та людськими трупами. Де-які з них ще ворухилися, стогнали... Трохи оддалік, до станції—страшно було й глянути: кривавими купами людського та кінського цурпалля встелена бомбами земля... Зустріли мене, як батька маленькі діти: всі розповідають, розпитуються, радіють...

— Боронилися, як тигри! Вони нас шаблями, а ми—штыками, штыками!

А тимчасом вже зовсім смеркало. Зі сходу чорною кішкою підкрадалася ніч. Сумно стало на полі. Всі змучені, зморені, як тіні вешталися поміж потягом та самольотами. Одні закінчували складати машини і тут же ремонтувати, бо де-які під час бою були попсовані. Інструменту, матеріалів для цього не доставало, або й зовсім не було. Деякі частини звязували ледве не мотузками... Другі коло насипу копали ями й ховали побитих товаришів. Треті возилися з раненими...

Тривога зростала. Розвідчики, яких я розіслав по всіх усюдах, приносили недобрі вісти: на станції групувалися великі сили антоновців. Все більш і більш їх надходило з лісу. Треба було якомога швидше поспішати. Тому я, коли де-кілька самольотів були готові, звелів готуватися до відльоту.

Тепер, коли інколи згадаю за нього, то аж мурашки по спині полізуть: на поганих, розхряпаних ущент машинах летіли глухої ночі... і куди? Сам напевне не знав тоді, куди... Знав тільки, що треба летіти, що до цього вимагають обставини, що нас чекає фронт...

Через кілька часу ми вилетіли. Умовилися триматися купи: коли ж хто і відстане—не звертати жодної уваги, летіти далі. Сам вів перед: пильно вглядався в темряву ночі, на зірки, на компас... Всі зусилля напружував, щоб не згубити напрямку. До фронту було верст двісті. Удень можна було добратися за півтори-дві години, а тоді вночі... Однак, я не сумував: горючого було досить, все наче б то було в порядку... Не виходив з голови тільки потяг: лишилося на призволяще авіаційне майно, десятки пудів дорогого горючого...

Так пройшло півгодини, а далі й година. Машини стайкою як гуси по-весні, пливли в повітрі. Холодний, пронизливий вітер розвіяв, думя...

І раптом, коли літак хутко осів, попавши в повітряну яму, лопнули тротири від елеронів. Катастрофа була неминучою. Мій напарник льотнаб Додонов, що сидів мовчки іззаду, а може й спав, голосно „по-авіаційному“ вилаявся. Регулював, як тільки міг, кермом глибини, але... літак все дужче знижувався до землі.

І вперше за все своє життя, хоч і в яких перепльотах бував, подумав я тоді про смерть. Тепер навіть не зумієш передати на словах того почуття... Якимось воно зразу пригадалося тоді все моє життя. З самого малку, з маленькими дрібничками... Пригадалося, як хлоп'яком маленьким робив на вишні коло хати дзвіницю: начипляв на гілляках різних залізачок, підків, рогачів, і дзвоню, а менша сестра стоїть на землі і богу молиться... Раз якимось рогач зірвався згори і до крові розбив їй голову... Все, все, як кадри кінофільму, промайнуло перед очима... Потім щось тарарахнуло в вухах і помарилось в очах...

Всякі історії бувають і по всякому вони кінчаються: деякі сумно, деякі весело, а деякі так собі. Так собі й ця історія кінчалася: не сумно, бо всі самолёти добралися до фронту і тільки мій лежав серед поля, догори колесами. Не сумно, бо й загін увесь живим лишився, можливо вирвався із лап Антонова...

І не весело, бо я зараз ходжу, шкутильгаючи на праву ногу; не весело, бо льотнаб мій як ліг тоді під мотором, так і досі лежить у сирій землі.

Володимир Юрезанський

ЦИГАНКА

На весіллі в Семена Кочури в Побойні Малій гуляли три дні. Тугою лункою кожною торохтів бубон, волотками вівса метлялися по краях гуняві балабони, танцюристим захватом верескотіла скрипка, захилялася від нестримної веселости кларнет. Кларнет вигукував, поспішав при-танцював, п'яно спотикався в синьому повітрі. Музики знемагали, очманіло репіджачи до двадцятого поту той самий мотив. Худий, довгоший Айзик позеленівши від напруги, знесилено мотався разом із скрипкою, рудий Коппель Дюдя, увесь у ластовинні, як галчине яйце, надувши щоки, несамовито почервонів, старий бубнист, Тіма Балабуй, з розкошланим густим волоссям, прищуливши косе хитре око, мотав головою вправо й вліво в такт танцю, — музики почмаріли від щирости та самогону.

Хата ходила ходором від тупотняви, галасу, вигуків. Дівчата й молодіці, пружко поводили персами, танцювали без утоми. Парубки дико садили підборами, перевершуючи один одного завзятістю та очайдушністю, викомарюючи ногами фіглі та викрутаси. Сп'янілі молодіці, спітніло-червоні, очманілі, з посоловілим сміхом намагалися танцювати завзятіше, запалистіше за дівчат. Але жодна з них не вихорила в танці так п'яно й легко, притупуючи дрібно черевичками, жодна не носила так пружко твердих, пружинистих перс, як смаглява Уляша.

У московки Уляші чорні сміхотливі очі, дрібні безтурботні зуби і ямочки на щоках, що від них дух захоплювало. Вона йшла в танці,

соромливо спустивши вії, потім раптом лукаво позирала з-під брів, посміхалась тьмяною слизькою посмішкою, одвертала од кавалера своє смагляве лице. Але зараз же — несподівано — ледве помітно повертала голову і краєм сміхотливого, поступливого погляду дражнила, вабила, поривала. Цим поглядом та радісною соромливістю чимало людей у Побойні бентежила вона. Цим самим поглядом зневолила вона й голову Нестерівського волвиконкому Кригу.

Крига приїхав тільки на часинку, в Нестерівцях на його чекала земельна комісія, були спішні справи. Але Кочура зараз же почав коло нього упадати з улесливою увагою та пошаною, Кочурі треба було одержати вільготу на податок, у Кочури руки свербіли взяти на оренду паровий млин під Нестерівцями, і він запобігливо підводив Кризі для танців свою молоду, ще в весільному вінку, а коли побачив, що зухвалі погляди Криги зацікавили від Уляші, — як щасливу карту з цілої колоди, як найкращу гостю визначив Уляшу. І Крига, очманілий від Уляші, почав швидко п'яніти, його гострі очі посоловіли, він якось дивовижно швидко забув усі справи й комісії, танцював і пив більш за всіх, крутив у танці пругку, з міцним тілом московку, зазирає у її веселі, що нікому не належали, чорні очі, шепотів без пам'яті якісь очайдушні слова — і слухав, як у відповідь реготала дрібним, дрібним, як намісто сміхом. А ввечері, коли гості сипнули з хати на двір, де зібралось подивитися на гульню майже все село, Крига в темряві, в галасі, в танцюристому тиску опинився з Уляшею під повіткою, де стояли вози родичів, що понаїздили здалеку. Похапливо й палко обнімав він верткі теплі плечі, шукав губи, мацав, тискав московку.

Уляша ледве чутно сміялась облудним сміхом, відбивалася і майже зовсім по-дівочому шепотіла:

— Не можна... Та не можна ж...

Цей розпливчатий, дозвільний шепіт ще дужче розпалював Кригу. Він п'янів від тугого близького тіла, від самогону і нестямно тискав Уляшу міцніше, одвертіше, настирливіше, палко питаючи задиханим глухим голосом:

— Де не можна? Ну, де?.. Уляша!..

— Пустить...

— Ось тут не можна? Тут?..

— Ох...

Гуняво бився під темним нічним небом кларнет, цигикала скрипка, вісяним вітром та дзвоном розсипався гудів бубон, — і Крига городами, грядками, по свіжо висаженій капустяній та огірковій розсаді повів Уляшу кудись на тік.

Виконкомівський кучер Галиченко, сп'янилий до цілковитого блаженства, лежав горілиць на чийомусь возі і диким гикавичним голосом зіпав на все горло:

Як загляну я під міст,
Сидить баба — кавун їсть...
Я ж ка-а-зала! Я ж ка-а-зала!
Та вдарила гоп, гоп...

Під повіткою над Галиченком сиділи на жердках кури. Від його п'яного, ревучого зіпання вони наосліп шарахались на невидних жертках і злякано киркали, ніби тікаючи від шупльіки. Опівночі, охрипши від співів, Галиченко заснув. І коли його густе хропіння, як дратвою почало прошивати віз і землю, рядом з ним, долі, на безладно розкиданій соломі, зашелестіли, зашепотіли розпарені тіні. З кола танцюристів на дворі, з п'яної гульивої юрби жінки йшли з чоловіками в темряву, на траву,

на колодки під повітку, у вишневий садок, на город. Деякі пари швидко вертались і починали знову пити й танцювати, а деякі так і гинули в весняній млі. Музика не вгавала до ранку.

Удосвіта по Кригу приїхав з Нестерівців голова земельної комісії. Кригу довго шукали по хатах, по клунях, марно турбуючи сонних і коли, нарешті, цілком випадково знайшли на току, вже самого, він, як заспаний менинник, стомлено впав у запряжений тарантас. Весільна гульня після його від'їзду почалася знову і коли зійшло сонце, скрізь розлягався гамір і галас.

Від цього запаморочливого весілля, від цієї пам'ятної ночі Крига почав учащати в Побойню, вишукуючи для цього всілякі причіпки. Галиченко туго підв'язував коням хвости, люто натягав віжки, і ресорна бричка, торохтячи тугобушованими херсонськими колесами, мчала через поля в хмарах куряви, як паротяг. Узькоплечий, жилавий Крига поважно обсмикнував поли свого нового френча, худорлявими пальцями гладив себе по грудях, кров його жарко густіла, п'яніла, паленіла гарячим, вимогливим туманом.

— А ну, торкни! — нетерпляче підганяв він Галиченка і смикав його за рукав.

— Понесло чортів по малину. . . — неприязно проважали їх косі, гострі погляди.

Галиченко служив колись у драгунах, але з кіньми поводився дуже погано й жорстоко. Коні боялись його злого запального поклику, як свишту дроту, і почувши наймаліший упертий притиск у ненависному голосі, мчали швидше, ніж од батога.

За громадянської війни Галиченко був у лісі, і хлопці прозивали його за очі „зелена гвардія“. Але іноді, на підпитку який-небудь сміливий одверто й зухвало питав:

— Скільки більшовиків узяв на мушку? Га!..

Галиченко тоді спускав повіки — на них тріпотіла тінь самозадоволення — і ковзаючи по землі жовтими з тьманим прижмуром очима одгетькувався:

— Годі базікати! Порахуй, знаєш що...

І в вічі казав таку брутальність, що той, хто питав, тільки розлючено плював.

Крига виписав Галиченка відкілясь зараз же після свого призначення в Нестерівку. Цих двох людей звязувала незрозуміла, дивна дружба, вони трималися, як таємні близнята. Крига потурав багатьом примхам кучера, а кучер підчас подорожей у Побойню був за безсонного сторожа й охоронця, доки Крига ночував в Уляші.

— Обидва одним миром мазані, — посміхаючись, казали про них у Побойні. Але, зустрівши, почтиво вклонялися не тільки Кризі, а й Галиченкові.

І незабаром виявилися наслідки цих поїзденьок: Семен Кочура без торгів взяв на оренду паровий млин, а в Уляші з'явились жовті шеврові полуботки до колін, шерстяне плаття з лакованим пояском, золотавий шарф, а в ушах довгі румунські серги.

Але одного разу в неділю прийшла до Криги прямо в виконком удова Мокіїха, гостроноса, метка баба, позирнула на секретаря, на випадкового мужика, що сидів на ослоні коло стіни з плакатами і швиденько зашепотіла:

— Товаришу присідателю, вийди на часинку. Справа є.

— А що таке? — підозріло втупив у неї Крига тьмянний погляд своїх непокійливих очей.

— Вийди, визнаєш.

— Секрет?

— Атож.

— Ат!.. Які в тебе секрети? Кажи прямо.

Мокіїха озернулася знову і заперечливо покрутила головою:

— Ні. Не годиться.

Крига жваво схопився і ступив до сіней.

— Ну? — нетерпляче насупив брови, а очима допитливо уп'явся в Мокіїху.

— От святий хрест, щоб я з цього міста не зійшла, так правду кажу не звиряйся на неї, паскуду, не слухай її гадючих слів... — зашепотіла Мокіїха, шарпаючись худим станом і припадаючи майже до обличчя голові.

— Ти про кого? — не зрозумів Крига.

— Та про Уляшку! Ти думаєш вона твоя? Вірна? Чесна? Де ж пак! В неї спідниця легко піднімається. Знаєш, з ким вона злигалась? У неї тепер кіннотник Задорожній — з Приймаковської дивізії нещодавно прийшов. Кажуть, у газети пише, усе в світі про життя доносить, — дивись, і про тебе що-небудь накрутить. Це вже безсумнісно. З тебе Уляшка тільки сміється; — куди, ка, хочу, туди, ка, присідателя й поверну, він у моїй власті. Куди ж, ка, йому до Задорожного рівнятися. Проти Задорожного він уседно, що индик проти сокола... Ба, що верзе... А вночі до свого кіннотника через тин лазить!..

Крига збентежено вхопив Мокіїху за петельки.

— Не віриш? Не віриш?.. — загарячилась вона, одриваючи чіпкі, розлучені пальці. — Скажеш, брехня, бабські обмови? Поїдь перевірі! Поїдь, бога ради. Уляшка якраз у нього сидить. Любісенько накриєш.

І нахилившись до уха Криги палко й стурбовано зашепотіла про такі подробиці, що й сама від сорому зашарилась аж до шиї.

Очі Кризі взяли димом, каламуттю. За їхньою видимою бундючністю засвітилось щось метушливе, криваве. Пиха його була вражена, ужалена. Слова Мокіїхи, несподівані й приголомшливі, упекли його образю, злобою, несподіваним ляпасом. І тільки-но вдова, метушливо шулячись, вийшла на вулицю, ледве за тином сховалася ряба її пов'язка, як він сердито гукнув у завізню:

— Галиченко! Запрягай коні! Живо!

— Які коні? — обізвався той із завозні незадоволено. — Адже ти їх зранку судді віддав — по дрова.

— А, ч-чорт...

— До завтрішнього дня доведеться...

— Що до завтрішнього? Цю ж мить треба їхати!

— А як? З дерев'яним кондуктором?

— Я тобі дам кондуктора. Тут не жарти!..

— Може, Циганкою спробувати?

— Діло! Тягни її, падлюку! — махнув рукою Крига.

— Норовиста ж, стерво...

— Ат! Дивитися будемо, що норовиста! Панькатися! Візьми батога кращого, дрочок. Бреше, піде!..

Злісно водячи очима, Крига ввійшов у канцелярію, тремтучими руками зібрав на столі і сунув просто в кешеню жменю цигарок, грукнув висувною шухлядою, різко даєнькнув, рванув ключем у замку, жбурнув у куток пустий коробок із сірників, потім сховався у своїй кімнаті, що була поруч із канцелярією

— Чогось розсердився наш голова — несміливо здивувався селянин.

— Ум-мгу... — насмішкувато мугикнув секретар, закурюючи самокрутку з газетного паперу. — Знову віжка під хвіст заскочила... Чимсь настрючила його Мокіїха.

Криги не любили на селі. Він був не свій — його прислали з міста ще за плутаних бандитських років, коли навкруги Нестерівців по лісах та яругах орудували всякі банди, грабуючи та вбиваючи проїжджаючих. Крига швидко вловив чоловік із п'ять бандитів, їх засудили на розстріл і це втихомирило Нестерівські околиці. Одного з пійманих, Чечеля, найстрашнішого та немилосердного отамана, що наганяв жах на всю округу, Крига вбив на місці, коли той, добре вмотузований, гукнув йому якесь несподіване, нахабне викриття. І від того часу пішла про нього між людьми з глухим обуренням неслава. Раніш, ще до спіймання Чечеля, Крига любив розповідати, що він — колишній чотовий якогось гвардійського полку, пройшов усі тонкощі царської військової муштри, зазнав лиха в окопах на війні, революціонував салдатів ще тоді, коли про революцію майже не думали. Його водяво-ясні, витріщені очі блищали при цьому прихованою пихою. Але після Чечеля ніхто вже Крижиним словам не вірив. Одразу стало спадати на очі те, чого раніш не помічали: дивовижно нещирі, непевні Крижині очі, завжди непокійливі гострі та побіжно пронизливі, його праву, що завжди ховалася, руку з середнім скаліченим пальцем, що був скручений і завертався на вказівний, як сталка зсуханих віжок. Вся його постать мала в собі щось коршацьке, хиже: голова, шия, плечі, рухи, повороти, шарпання ліктями, хода — все, здавалося, було сповнене тривожною пожадливістю, поспішливою захланістю нахабністю й лякливістю. Часом він позирав, як приручений, запобігливий вовк, але за верткими поглядами, за рвучким, хриплавим голосом, за непокійливою зігнутістю спини, за безпричинним здриганням, що судорогою пробігало в нього під крижа до брів, почувалося сховану щетину, густу, ненажерливу, ладну за всякої хвилини наїжачитися. Коли Кригу ніби мимохідь питали про скалічений палець, він похмуро відповідав, що це в Карпатах, коло Надвірної, куля пробила йому суглоб. Але ті, хто бачив у степу загибель звязаного Чечеля, згадували: Чечель хрипло зареготав і втупив очі в Кригу. — „Земляче! Микито! Не пізнаєш?.. — спитав він насмішкувато. Крига здригнув, зіщулився, поплотнів, як мрець, і почав смикати наган з конури. — „Невже кулею почастиш? — зневажливо скривився Чечель. Крига тремтючими, неслухняними пальцями прицілювався, зводив застряглий курок. Дуло нагана плигало, мушки не можна було побачити, курок не зводився, з усіх боків почали збігатися з засідки люди. — „Не бере?..“ — ляснув зубами Чечель. Бухнув постріл. Збитий у плече отаман, осідаючи, закричав: „Падлюко! Скільки років коней разом крали і ти“... Але Крига вже опанував курок, опанував себе і раз заразом усадив у Чечеля ще шість куль... І от ті, хто там був, хто чув передсмертні бандитові слова, дізнались потім різними манівцями, ніби в своїй стороні, верстов за триста від Нестерівців, попався раз уночі Крига з покраденими селянськими кіньми. Почали немилосердно бити і, коли він виривався із мстливих залізних рук, хтось майже викрутив йому палець. Але дехто заперечував і казав, що жодних коней при Кризі не було, його просто схопили, як підозрілого — й допитувались, чи не він винен у конокрадствах, що від них по селах нікому просвітку не стало. Гнів юрби був страшний, підозріння вимагало смерти, доказів не було, — і от тоді підвели ніби то Кригу до дверей, засунули палець у двері і прищекнули. „Признавайся!“ гукнули сотні голосів. Палець спочатку посинів, зробився, як чавунний, потім з нього як з коров'ячої пипки бризнула кров, потім хруснула, переломилась кістка й розірвалася

кожа. Крига не признався, став на своєму, закликався ображеним, обуреним голосом, що він не винен. Тільки тому, мовляв, його й пустили, а якби признався, вбили б на місці.

— Як же він, клятий, у комуністи проліз? — обурено дивувалися дядьки. — Аджеж треба було всі сліди поховати, щоб і кінців не лишилось!

— Значить, кубушка варить... зітхали старі.

— Варить, це правильно. Спробуй, візьми його тепер голими руками. Зачепись...

— Ого!.. Закопає, як мертвого. І дихнути не встигнеш,

У просторій конкомівській стайні, поділеній на три стійла, коло пустих ясел пошарпувала дзвіночками обротки трьохлітня племінна кобилка Циганка, ворона аж синя. Її прислали на Нестерівський племінний пункт з округи приблизно на Юрія, як породисту рисисту матку. Інструктор, що приїжджав тоді з міста, з гордощами оповідав історію знатного походження кобили. Невдовзі перед війною з конюшень турецького султана Абдул-Гаміда молдавські цигани украли чистокровного арабського жеребця, що його подарував падишахові ватаг якогось дикого племені бедуїнів. Абдул-Гамід любив його більш за всі свої верхові коні і наказав доглядати його трьом досвідченим конюхам та одному найкращому їздцеві. Але в одно осіннє мусульманське свято жеребець незбагненно зник. Цигани, як у шапці-невидимці промчали з ним до границь Турції і далі з нечуваною швидкістю проскочили Румунію та Басарабію. Через кілька днів дорогоцінну здобич уже було продано потайки польському магнатові, князеві Сангушкові, в Славу за великі гроші. Там жеребця тримали під замками і доглядали як найдорожчу оранжерійну квітку. З Сангушкової конюшні він попав по мобілізації знаменитому на південно-західньому фронті кавалерійському генералові, а в -осени сімнадцятого року, коли генерала заарештував армійський військово-революційний комітет, і салдати почали ділити полкових коней, жеребця купив коло Кам'янця якийсь спритний, пронизливий баришник, що від нього огир султанський потім перейшов у кіннозаводство губерського земвідділу. В земвідділі від нього народилась ворона тонконога кобилка. Кобилка народилась чорніша за воронове крило — і за цю надзвичайну чорноту, а також на спомин про молдавських злодіїв, що перехитрили пильну султанську сторожу, її прозвали Циганка.

Це ім'я їй дуже личило. Від батька вона наслідувала палку арабській ширість, непокірливий норов, стрункість, тонкі ніздрі, що горіли червоним полум'ям, коли вона їржала, високо задравши голову, і дуже темні, блискучі очі — палкі, гострі, горді. Грива їй кучерявилась ніжними шовковими пасмами. Прислухаючись, Циганка гостро нашорошувала маленькі вушка — і вміла кокетуючи бити землю правим переднім копитом. В таких випадках Крига звичаєм позирив у її бік насмішуватим хижим поглядом, як завидько, що милується чужим багатством.

— Жениха захотіла?

А коли Циганка, простягнувши гнучку шию, тремтючо їржала кудись далеко в степ, роздуваючи при цьому рожевим полум'ям ніздрі, Крига, мабуть, згадував своє темне минуле, що не знало вдач, подібних поривній удачі молдавських циган, — і чи то з захватом, чи то з заздрістю прищурюючись:

— Ах ти, княгиня! Щоб тебе собаки ззіли... Султанша!..

Галиченко був незадоволений з майбутньої подорожі в Побойню. Уже вечоріло, на селі доведеться заночувати, а до нього обіцяв прийти з млина смерком один чоловік, що недавно переїхав з-за кордону,

з таємними, дуже вигідними пропозиціями, про які вже було кілька попередніх, але не досить точних балачок. А проте, Галиченко зняв з кілочка виїзну поцяцьковану уздечку і пішов у стайню.

Циганка завжди відчувала його неприємне наближення і тепер зараз же застережливо прищулила до шиї вуха, як два погрозливі ножі. Це прищулювання раптом сказало Галиченка.

— А ще що? — гукнув він на всю стайню.

Циганка з боязким хропінням одступилась у куток, задрала голову, мотнула гривною, як крилом. У темряві стайні Галиченко добре побачив, як насторожені очі кобили засвітились у його бік фіялковим гнівним огнем.

— Чортиця!.. — рвонув він натягнений повідок обротьки, почувачи злобу та недовідомий страх перед цим звірячим фіялковим огнем.

— Я тобі дам!

Він швидко з грубою звичністю коновала схопив Циганку за обротьку, притяг задрану голову вниз і перемінив обротьку на уздечку. У вінку уздечки, що блищала густими білими, під сrebro, цвяхами, чорна голова Циганки відразу стала сухіша, значніша, урочистіша.

— Б-бариня!..

Кобилка вийшла із стайні швидкою, легкою ходою, як ходять застояні на припоні молоді рисисті коні, чітко ставлячи свої правильні, як точені копита. Галиченко підвів її до колодязя. Вона нахилила голову, торкнулась губами води і по її шиї, як круглі тіні, побігли швидко косяшки ковтків. Попила трохи, потім, відчувавши раптову тривогу, рвучко задрала голову і враз гучно, протяжно заїржала.

— На-но! Мордуєшся!.. — різко сіпнув Галиченко поводом з шаленою, запальною силою.

Випущені удила брязнули знизу по замшевому підборідді Циганки, дзвінке іржання урвалося, ніби хтось у срібну сурму вдарив чоботом. Кобилка шарахнулась набік, осіла на всі чотири ноги і збентежено подалась назад.

— Я тобі попоїржу, халера!

Галиченко сердито замахнувся, — довгі вії Циганки, сторонячись, заблимали, — туго стиснув кулаком повод аж під губою і повів кобилку запрягати. Вона пружинясто задріботіла, плутаючись у власних ногах злякано вигинаючись боком, тупцяючи — і розгублено крутила задом, довго не розуміючи, як треба стати в голоблі.

Коли, нарешті, Крига сів у тарантас і босий кудлай Степанко, піддержуючи однією рукою штани, другою одчинив розсохлі, скрипучі ворота, Галиченко, наслідуючи хвацьких міських кучерів, з місця вдарив кобилку по крижі важкими мідними бляшками віжок. Циганка кинулась скоком, рвонувши тарантас так, що в Криги смикнулась голова. Але після кількох диких стрибків, не вміючи ще як слід ходити в запряжці, вона затанцювала, ніби земля пекла їй ноги і, ошпарено тупцяючи копитами, спинилась.

— Туру! Приїхали... — глузливо гукнула одна з жінок, що сиділи на колодках коло двору насупроти.

Галиченко зашарився від злісного сорому, захопив у передку батіг і вдарив Циганку упростяж від кульші до хомута. Циганка підскочила, прожогом прянула. Крига від несподіванки мотнувся і, це було найганебніше за все, прикусив язика. Галиченко з свистом, ніби дротом, ударив ще раз. Циганка незграбно підкинула задом і вдарила копитами в тарантас.

— Та-ак! — уже зовсім одверто зареготали жінки.

— Бий її! Бий!.. — запінівшись, ревнув Крига.

Галиченко, вискиривши зуби, сказано пересмикнув віжками, роздираючи удилами Циганці рота. Кобилка засліплена стала цапа, спустилась, знову звелась і захропла від болю. З розідраних губів у неї закапала рожева скривавлена піна. Тремтючи всіма м'язами вона прянула вправо, шарахнула вліво, потім, як заець довгими стрибками рвонула уздовж улиці.

— Полетіли, соколята!.. — зневажливо пролунав услід той самий жіночий голос.

Галиченко, втративши самообладу, опік Циганку батою. Вона рвонула вперед з такою силою, що передні колеса тарантаса підскочили в повітрі. Але сажнів через десять спинилася серед улиці, якраз проти дівчат та хлопців, що по — святковому вбрані купкою стояли під тинном коло вишневого садочка.

— А-а!.. Кня-ги-ня... — визвірівся Крига, становлячись на коліна й шукаючи, чим би його вдарити. — Бий її, падлюку! — закричав він Галиченкові. — Бий дужче... Бий з усієї сили.

— Та хіба ж так учать? — обурено сказав, проходячи мимо, дід.

— Я її вивчу! Або вб'ю, або вивчу!.. — розлючено вчепився в ліву віжку Крига.

Галиченко, відчуваючи на собі глузливі погляди парубків, без упину шмагав Циганку по спині. Шалено пританцьовуючи, вона лячно прилипала до землі і ніяк не могла одірватися. Потім раптом, як звір, пригнула набік. Різко, вмить, як яєшна шкаралуща, хруснула голобля.

— „З'їздив!.. — поразкою та ганьбою майнуло в голові Кризі.

Циганка тіпаючись вивернулась, шаліючи від страху, болю, від крику, пригнула і стягла Галиченка з передка.

— Ой!.. — ревнув Галиченко, падаючи в порох.

Дівчата гучно зареготали.

Циганка злякано стояла впоперек дороги, тремтючи, обливаючись потом, неприродно заломивши собі хомутом шию. Крига викинув ноги за край тарантаса, щоб скочити, але в ту ж мить Галиченко, вставши з землі, безтямно почав пиляти віжками рота Циганці. Ніби з горящого провалля Циганка відкинулась угору, і тарантас перекинувся. Крига сторчка брязнувся об шлях.

— Легше! Заб'єшся!.. — в'їдливо порадив присадкуватий червонопикий парубок.

— З приїздом... — хихотіли дівки.

Кризі здалося, що його роздягли і голого прилюдно кинули в жалку кропиву, кинули на глум, на сміх, на позорище. Він невиразно бачив, як Циганка з витріщеними од жаху очима напірала на незламану ліву голобля, як вона дрібно тремтіла, божевільно тупцяючись і пританцьовуючи. Хомут моторошно тягнув, давив їй шию, зовсім набік, з неприродною напруженістю. Здавалося, що ось зараз, через мить, голова кобилки, як мушина, одірветься геть. Якби це сталося коло виконкому, Крига, мабуть, ще схаменувся б, ще наказав би розпрягти Циганку й повести у двір, у стайню. Але серед улиці, в юрбі неприязних, глузливих очей це було неможливо. Ненависть запалила, залила його мозок. Він підскочив до Галиченка, вирвав у нього віжки і почав їх несамовито смикати. Циганка забила, закрутила одурілою головою, потім раптом прянула і з божевільною силою потягла шиєю тарантас. Стрибок Циганки був страшний. Крига, сіпнутий віжками, від несподіванки впав. Падаючи, він чув збоку глузливо-обурений, злий вигук:

— Копай землю носом! Голо-ва!..

Це був кінець, загибель його головування, загибель становища, кар'єри, майбутнього. Сталося непоправне, катастрофічне, як багато років тому, коли вороже криклива юрба закладала його пальці в щілину чорних, жажних причинених дверей. Він знавіснів, збожеволів од гніву.

— Ах ти ж, султанська кров! Падлюка! Княгиня!.. — тремтючими губами гукав він і вже нікого не бачучи, обліплений колючими поглядами, як дзизкучим роєм ос, підбіг до тину, виломив кілок і кілком почав несамовито періщити Циганку.

— От тобі, падло! От!..

Замашні удари гучно молотили тремтуче тіло Циганки. Вона раптом стала мокра від поту, ніби її облили окропом або замордували на шалених перегонах — боки, спина, криж парували. Галиченко шмагав Циганку змоклим батогом з другого боку.

— Будеш? Будеш?.. — невпинно приказував він, нічого не бачучи й не чуючи.

Юрба вже облишила сміятися. Жарти й дотепи урвалися, згасли. Юрба з похмурою мовчанкою дивилася, повеніючи неприязню та злобою до Криги, до Галиченка. З усього села збігалися хлопчики, дівчатка, боязко кричучи одно одному з двору в двір:

— Коня вбивають, коня!..

Циганка, знемагаючи, борсалась, виривалась з хомута, задкувала, присідала на задні ноги, хропла. Очі їй зробилися страшні до крику. Вони палали жахом, безпорадністю, болем, тьмяною кричущою млостю.

— Самого б так! — сказав погрозово хтось у юрбі.

Галиченко кинув геть побитий батіг, підбіг до Циганки і в нестямі почав бити її кулаками по голові, по ухах, по очах. Кобилка несамовито мотала головою, намагаючись скинути хомут. Від її напруги з тріском розірвалась кичка, і туго засупонені кліщі, майже зскочившись, насмерть здавили шию коло потиличних кісток.

— Як таку падлюку в драгунах держали?.. — знову з неприхованою злістю крикнув хтось із юрби про Галиченка.

— Невже на них управи немає? — обізвався рядом палкий обурений голос. — Що ж це? Прилюдно...

І раптом палко заговорило разом кілька чоловіка:

— Степанку! Біжи в Побойню! Біжи, що сили! Знайди Задорожного. Хай що зробить!..

Степанко поспішливо тріпнув чубом, нахилившись, вискочив з юрби і помчав уздовж вулиці в степ.

Крига чув, як крикнули та послали Степанка. Він чув навіть прізвище Задорожного — і запалився від цих слів ще лютіше. Сором, неслава знехтування поваги розчавили, розтоптали його свідомість. І вже засліплено, в нестямі одчаю він невпинно періщив Циганку, як навіжений, бажаючи тепер одного — роздавити, розтрошити, вбити її на місці, помститися як — найлютіше. Сухі кілки тріщали, ламались, відскакували шматками. Галиченко, набивши руки, кинувся також до тину.

Раптом Циганка впала на коліна. Перелякано рвучко напружилась мотнула головою, смикнулась, подалась уперед. Виставила передні копита, неймовірно сіпнувшись, спробувала встати. Але удари двох кілків упекли їй хребет, — вона знову знесилена впала на коліна і не вдержавшись беркицнула на бік. Крига люто підскочив і, як свого найзапеклішого ворога, почав бити її в зуби чобітьми. Циганка загнано одвертала голову, але міцний розлючений чобіт де далі частіш попадав їй по губах по ніздрях, розбиваючи їх у кров. Раптом щось хруснуло, і з — під скривавленої тремтучої верхньої губи випали два білі костяні уламки.

— Зуби!.. Зуби вибив!.. Матінко рідна!.. Зуби!.. — з жахом зойкнула юрба.

Голова Циганки гепнулася на землю. Копита конвульсійно шарпались, скребли шляховий порошок. Праве око дивилося каламутно, страдницьки, нестерпно. Ліве гірко притислося до землі.

Увечері, смерком, з Побойні Малої полями охляп мчав до міста що-си́ли Задорожній. Темна доля Криги, як спійманий ворон, була в його руках.

Василь Стефаник

МЕЖА

Присвячую Миколі Хвильовому

— Господи боже, із молоду то ти рідше до мене приступав із моїм гріхом, а тепер ні годину ні відступаєш. А я тобі кажу, що ніц не жалую.

— Що ти, старий, говориш, та не гріши!

— Забирайтеся всі до хати.

Вийшла й мати, розповідає доньками, що їх тато вже сімдесят років має, що ослаб, що вже десять літ, як ледве як чу́тно говорить, а тепер гремить, як гріх та з богом правдається. Плаче мама й доньки плачуть. За хвилю тихенько всуваються до хати.

— Гріх гріхом, а я землю і тепер не дам. То він богатир, у него лани та йде до мене брати ґрунт, хоче прожерти мою ниву. То я коло неї працюю, та з кожного боку поглядаю. А де будяки та згинаються і випаляю. Хребет тріскає, руки горять від будяків. А я в ночі не го́ден розправитися та язиком вилізати руки, як собака рану.

Стара коло нього хреститься.

— Мої ниви на весну зелені з вітром шепчуть. А я прилягаю на ниву і дякую вітрові, що є на землі, і землі, що вона родить. А розмова їх обоїх родила в мині молитву до тебе, боже, таку, що ти ніколи не чув і за цю молитву ти повинен мені дарувати.

— Ей, тату, не говоріть таке.

— Говорю з богом, забирайтеся мені з хати.

Знов виходять і знов потихеньку вертають.

— Та як вона засне змордована, як то мама, що нагодувала діти, та вкрилася білими пеленами, як лебідь крилом, то я гріхувався покидати сніг, аби не змерзла й не пробудилася. Земля твоя донька і ти повинен мене простити.

Стара, плачучи, похитує головою.

— Бере тай бере, А я косу під паху та йому у саме серце. Їж тепер землю. Відсидів то відсидів у мурах, мій туск за землею не заржавів. Я прийшов і обійшов свої ниви, але богачі обходили мене з далеку, а ти, боже, приходив до мене ще зі своєю карою. Я не відсварювався, але мав рихт.

Стара й доньки почали голосити.

— Суки, винесіть мене на двір, а самі лишайтесь в хаті.

І суки вийшли.

— То не мені рівня, як за межу наші справляли ворогові кулі і гармати. Молоді як пінка, співають, як ідуть на смерть. А ми позаду збираємо наших співаків та плачемо. Кров'ю обкипіли вони, чорні від грязі, гвєра з мертвої руки не мож вирвати. Лиш очі сміють, бо нема мами, щоб їх затулила. А я плачу та гадаю: доки ми ці сміючі очі, як перли закопуємо, то й наша межа буде. І чому ти, боже, не благословив їх?

— І від тоді я тебе, боже, не боюся!

— Ой, діти моліться за грішного тата, він конає.

— Зараз буду конати. Абисти мені до деревища насипали землі і не вбিরали. Я хочу лише з нею бути так, як наші... А ти, боже, як можеш, то прости, а не воля твоя—то жбурни мене в твій вічний кремінал. Тиж маєш пекло. А я вищому від тебе скарги не занесу...

— Здойміть мене на землю, най її ще раз поцілую...

— Ой, діти, наш тато сконав в грісі...

НИТКА

Присвячую Іванові Семанюкові¹⁾.

У хаті тихо, вікна чорні. Матір божа ледве освітлена й кужіль.

Її чоловік Семен, він як спить, то ще її любить. А коло нього Марія та Василь. А коло неї колиска з Юрком, найменшим. Образи на стінах і велика радість, що вона любить і її люблять.

У хаті чисто, сідати би до кужілі. Він у мене дужий, я ще буду мати діти.

Кілька дітей я не нарожу... то він усіх погодує.

Мушу їх накривати, любити й на них робити. Нитка довга та предовга без кінця, ніхто не скінчив нитки. Їх треба убирати, а бог мені дав любити. Хочу аби мій чоловік чув на своїм тілі всі мої пальці, всі десять. А Марію убирати треба на Великдень, а хлопчиська все роздеруть, бо знають, що мама наново нашеє.

Чоловік спить, як камінь, Марія вже не закрита, а Юрко в колиці коло неї в неспокою.

Понакривала й прилягла грудьми коло Юрка.

І кужіль і очі й нитка рівна та безконечна.

А як я на них понапрядаю та убілю полотно, як папір та повишиваю їм усім.

Та з воріт за ними буду дивитися, за моїм чоловіком та за моїми дітьми. Вони всі мої, як ідуть по сонцеві.

З опівночі очі слабнуть, пальці умлівають, а нитку мусить прясти дальше. Та й вона своїм молодим тілом хилиться до кужіля.

Не можна слабнути, вони на мене чекають всі оті, що сплять: свою нитку я доведу до кінця.

Але прийшла на поміч матір божа з образів.

Та не хотіла довго помагати. Одної ночі прийшла та сказала: більше тобі помагати не буду. Ходи зі мною.

¹⁾ Газети принесли з Галичини сумну вістку, що Іван Семанюк, чи як писав він своє літературне ім'я — Марко Черемшина, помер 25 квітня ц. р. Збірку його новел п. н. „Село вигибає“ було видано Книгоспілкою р. 1925 в Харкові з передмовою М. Зерова.
Р е д.

С. Пилипенко

НА ХІДНИКУ

I

До півлитки бачив людей Михайло, та й то коли близько присунути до вікна й високо підвести голову. А здаля, з низької табуретки, де він повсякчас сидів, копирсаючись у своїй роботі, видно були самі черевики.

Вранці, що-йно розвиднялось, тупали лунко по порожньому хіднику важкі порепані чоботи й двірникова мітла здіймала сіру, в'їдливу куряву. До Михайлового віконця налипали брудні пасмуги тої куряви, жорстка мітла шкрябала шибки й вирізблювала на них химерні визерунки. Вихорем мчали повз шибки прим'яті, потоптані недокурки, попалені сірники, клаптики подраного паперу. Іноді до них чиплялось чиєсь гидотне жовто-зелене харкотіння й зіпллювало до купи всяку нечисть.

Тоді ж твердим, широким кроком міряли хідник одні за одними прості виворотні чоботи. Грубошкірі, широконосі, місткі, щоб нозі в онуках не муляло.

Над напівсонним містом клично ревли гудки, раз, удруге, десь віддалик завмирала робітнича хода — і Михайло сідав на свою табуретку під підвальним віконцем.

Повз нього швидко дріботіли по світанковому холодку незграбні черевики служниць-кухарок, щоб за яку годину поволі вертати, наполягаючи на підп'ятки від тягару закупна. Серед цих низьких плискуватих черевиків Михайло іноді помічав високий вигинястий підбор, і обличчя йому хмурило:

— Не до ноги, дівчино, купила, не до ноги... Не тою стежкою йдеш...

Та ясніло воно йому, коли веселою гурмою, випереджаючи одне одного, тупотіло зухвало дитяче взуття. Всяких кольорів, всяких фасонів, всяких обсягів. Онде драні черевички, гудзики бовтаються, рядом із чистенькими пантофельками — бантик шовковий метеликом. А там шнуровані елегантні полуботки крокують водночас із здоровецькими чобітьми — носи вгору, бо батьківські, завеликі.

— Разом, разом, дітки, не розходьтесь, товаришуйте, — сантиментально пришиптує Михайло. Самітник він і, як усі самітники, звик сам до себе муркотіти, хоч і не старий ще...

Перебігли жваві ноженята школярні. Зачовгало взуття урядовців. Мало не все на один фасон, куповане по одних крамницях набір на нарати. На низьких покривлених підборах, з розтоптанним плискуватим передом, тонкою витертою подошвою. Поміж ними дешеве різноманітне жіноче взуття урядовок. Зрідка витнуться кокетливі високі півчобітки, пантофельки-лакерки, сіра замшева шкірка.

Поквапливою ходою пройшли службовці. Павза. Махайла довго ніщо не розважає і він пірнає ввесь у свою роботу, аж поки щось затіне вікно.

О, знов той біленький кудлатий собачка задрав ніжку! Джигунисти сап'янці його власниці соромливо спиняються. Невидима рука нервово сіпає цепку.

— Повилазили вже собачки з неробами на шпацир, — лютує Михайло й додає: — хто кого водить?

Трохи згодом хідник знов оживлюється перебігом школярських зграєк, далі знов чогають додому службовці — і Михайло знає, що пора обідати.

По обідні на хіднику ніякої системи. Поміж чобіт із дзвінками острогами мало не сторч стає дамський жовтий черевик. За ними плюскотять чийсь старечі шкарбани, мов ковзаючись на хіднику. Назустріч повільною ходою, вивертаючи носи, шпацірують дві пари модних джимі. Ага, перед ним дріботять теж дві пари маленьких жіночих пантофельок. Онде мабуть шофер чи літун блиснув високими жовтянцями з гетрами. Старчиха шморгає виступцями. Побігла служниця в латаних патинках. Знов гурма дітвори з товстими підошвами і мов оливом налятими носами — мабуть на футбол. Студенти чи що в ремінчаних ходаках, которий у карпетках, а которий і на босоніж. Серед них іще хтось у мотузяних постолах. Раптом серед попарного взуття ріже око одна нога в драгті — плигає поруч дерев'яного костура.

Михайло кривиться й зиркає на свій протез. Через те й шевцювати почав. Інвалідом став і багато в нього, каліки, зла і ніжності до людей. Зла до здорових, самовдоволених. ніжності до прибитих долей, занедбаних.

Та майже не бачить Михайло людей — самі ноги, саме взуття. Всесь світ йому тепер у тім тмянім віконці. Сидить на табуретці, на другу, низеньку, протеза поклав, притиснув між колінами (одне штучне) чийсь чобіт диравий або що, стукає молотком, зашиває шилом, смикає дратву, — а саме усе в віконці поглядає, годується вражіннями.

Коли-не-коли зазирне замовник, перекинеться кількома фразами, відлічить грошей — і знов самотніє скарлючена постать каліки-шевця, цюкає молоток, шворгає дратва, нечутно коливаються думки.

Добре влітку, погано, нудно взимку. Замерзне віконце, вкриється химерною папороттю. Глухо скриплять на зледенілому хіднику невидимі ноги. Нічого не вбачиш, навіть у підвалі такі сутінки, що без світла не спрацюєш. По кутках уранці сідає сива наморозь і розпливається вдень темними плямами.

Тоскно тоді Михайлові. Доводиться жити лише спогадами про не-радісне дитинство, тяжку працю, своє каліцтво.

— Що ж, — пригадує він чийсь слова, — боротьба жертв не аби-яких просить...

Доля йому судила бути одною з тих жертв. Нехай. Він не в претензії. От тільки кепсько, що лід на вікні світ застув. Коли б весна мершій...

Прийшла й весна — і принесла шевцеві багато радощів, багато й смутку.

II

Він давно їх нагледів, ці маненькі чорні черевички з широким носом і низькими твердими закаблуками. Такі черевички носять тільки сільські дівчата, виражаючись десь на свято чи на гулянку. Про це свідчили й смугляві ноги з тонким волосінням, що ясніло золотом на сонці. Ці голі пружинисті ноги миттю виблискували перед Михайловим вікном, а за кілька хвилин знов вертали десь назад, торопко і жваво. Він бачив їх уранці, бачив удень, бачив і пізно ввечері, коли навпроти на хіднику засвічувався електричний лихтар.

Мабуть десь близько, може в саме в цій великій кам'яниці живе і вередливі хазяї ганяють що-раз до крамнички або що...

Без утоми, в такт розміреним рухам шевця, працювала думка Михайлова, малюючи образ невідомої дівчини, що принесла десь із запашних полів ці здоров'ям наляті ноги в чорних, грубих черевичках.

Без утоми, з ясно-блакитного ранку до похмурої пізньої ночі сновигала моторно дівчина, не знаючи, що з підвалу її рухи стежать запитливі очі невідомої людини.

Безтурботно цокотять черевички хідником, твердо ступаючи цілою ногою, посміхаючись з весняних калюж, весняної злизоти.

Їх веселий цокіт збадьорює і Михайла. Він мимоволі міняє темп своєї праці, рука швидче митляє туди й сюди, а в такт праці міниться й думка. Швець згадує самотні щасливі хвилини зі свого лиходенного життя, хвилини розради й утіхи. Згадує, як спіткав колись та уподобав дівчину, як мріяли вони зажити сумирно й щасно, як солодко-млосні були їх спіткання...

А чорні черевички самі й самі... Та як не бути самим — а й часинки своєї, все на послугах.

Он ізнов кудись поспішають. Певно не в своїй справі, не для себе. А може й для себе — адже сьогодні, здається, неділя. Невже хоч раз на тиждень не підуть вони, куди хочуть?

Щезли. Нема.

Михайло бере різак і підстругує трохи нову колодку. Тверде дерево зразу не піддається, потім падає м'якими стружками на підлогу.

Другої неділі перед вікном спинилися густо наваксовані рантові чоботи. Постояли трохи, відійшли, знов стали. На хідник падають шко-ринки з насіння.

За який час коло них з'являються чорні черевички і фонтан насіння подвоюється.

Михайло радіє. Михайло лукаво посміхається й обережно розгладжує шкарубку штуку хромової шкірки.

І з тихою батьківською немов радістю стежить він, як що-неділі вистоюють поряд якусь часинку простенькі черевички й безпретензійні чоботи.

Поглядає скося в віконце, ласкавить обличчя привітною усмішкою і твердим рухом кроїть лискучу, гостропашну шкірку. Будуть комусь чобітки „на ять“!

III

Шпарке було літо. Асфальт на хіднику став, мов смола, м'який. На рівній поверхні більшими й меншими цяточками повибивали за-каблуки ямки. Після дощу довго в них стояла вода й дричала горобців, що ніяк не влучали хвилинок до неї дібратися. Ох, ці люди — і чого ото їм у таку спеку вештатись без пуття?

Не одну ямку вибили вже й наваксовані чоботи перед вікном Михайловим, дожидаючи черевичків. Щось не виходять довго вони сьогодні. Нетерпляче пристукують чоботи по хіднику, нетерпляче й Михайло пристукує молотком-носаликом, заганняючи в підшву гвіздки.

Нема та й нема. Може що скоїлось? Гніваються, не пускають хазяї? Захворіла?

Не дізнався того Михайло, не дізнались, мабуть, і чоботи — вистоявши до темного, почовгали назад, самотні, стуманілі. Пішли, лишивши глибокий слід на асфальті,

Стурбований, як за рідну дитину, був Михайло, коли й у другу, в третю неділю було так само. Не інакше, як лихо притрапилось. Ладний був узяти костура й пошкутильгати десь на пошукування.

Прийшов замовник, лається: під'йом затісний і гвіздки крізь підшву муляють.

— Хіба мені тільки з вашими чобітьми й клопоту?

Аж ось бачить одного дня надвечір — щось ніби знайоме, ніби й ні. Навіть устав та до віконця присунувсь, щоб роздивитися ліпше. Так, це ті самі чорні черевички, тільки десь вони рожеві панчохи дістали. Мов малі поросята ноги в них. Гладенькі, годовані на заріз.

Похитав головою Михайло, посумнів:

— І на що б ото рожеві? Людей на спорзні думки наводити? Відомо ж бо, чому мода на таке пішла — під голе тіло. Ех!

Сердито штрикнув шилом у шкіру, аж та чвякнула.

Стоять чорні черевички з рожевими панчошками, дожидають, щось задумливо на хіднику підгрібують носиком. Дожидає й Михайло. Відлягло вже йому: ось чоботи прийдуть, після довгої перерви зрадіють, помилюються.

Та й справді небавом щось застало світ. Швець підводить голову, вдивається пильно, високо здіймає кашлаті брови. Це не чоботи! Якісь жовті косоносі американки спинилися за вікном. Над ними штанці красовані з заворотами, коротенькі, модні. Кольорові смугасті килимки з під них виглядають.

Чого навпроти черевиків стали? Хіба знайомі? Мабуть таки так, бо ось уже черевички рядом, ось пішли кудись у парі.

Та-ак! Замисливсь Михайло, хмурить лоба.

Дивиться — другого дня знов вибігли черевички, тупочуться непокоїно побіля вікна, а за який час до них довгі американки сунуть. Тоді — поруч і геть від вікна. Коли вертають — не видно.

А в неділю, скоро рушили вони, натомість стали наваксовані чоботи, одну мить постояли, різко крутнулись і торопко пішли геть, у другий бік.

Прикро стало Михайлові. Відколи не чув важкого шкіряного паху в своїй майстерні, а тут аж за горло взяло, така задуха.

І зненавидів він тії косоносі американки, як свого власного ворога. Отак би й плюнув на їхню нахабну жовту шкіру. Отак би й штрикнув під боки шилом, щоб не лазили тут під вікном.

Та й на чорні черевички не так уже прихильно поглядав швець. Власне не черевички, а рожеві панчошки йому дошкуляли, очі засипали немов приском.

І зла радість йому була, коли одного разу кудлатий собачка раптом загавкав заливчатиим ситим гавкотом, а потім кусонув за рожеву панчошу. Чого, мовляв, стала, де мені треба! На нозі струмочком заруділа кров. Її рудувата смужка лишилася й потім на панчосі. починаючись від свіжого, рожевими нитками шитого рубця.

— Так тобі й треба, — злісно приказував швець, — не знайся з тим кодром. Маєш!

І ще радів він, коли черевичкам довше та й довше доводилось жданок застоювати, коли нависні американки іноді й зовсім не показувались. Може відчепляться?

Тимчасом осінь плакала рясними, холодними сльозами, вкриваючи хідник липучою слизотою. Зрідка вихоплювався ясний, сонячний день, даруючи людям останні теплі ласки.

І був такий сонячний день.

Михайло випростав похилу спину: сьогодні більш не робитиме. Задумливо дивиться в вікно, осяяне скісним промінням сонця. Якесь лагідність опановує душу. Треба прочинити кватирку, вдихнути в отруєні ниткою легене свіжого повітря.

Раптом мов хто каменем шпурнув у криницю — нахабно виступають перед очима жовті американки, а поніж... поніж, замість знайомих чорних

черевичків, шкандибають на височенних французьких закаблуках якісь лакерки.

— Не найшов иншого місця шпаціювати, безеснику, — сипнувся Михайло, аж відерце з варом перекинув. Потім він по підлозі чорною, липучою гадючкою.

А за хвилину вгледів Михайло за вікном чорні черевики. Метнулись вони швидко вперед, знов відсутпили, постояли в гіркій задумі — і потюпали сумно навздогін...

Пройшла пані з кудлатим собачкою. Якийсь пес хотів його понюхати. Собачка злякано заверещав. Пані пхнула пса парасолькою. Піджав хвоста, зник...

Довго не бачив після того Михайло своїх знайомих. Видивлявся і вранці, і вдень, і ввечері — нема. Може заподіяла собі що? Може десь інде найнялася? Мабуть, що так, бо досі уже б і побачив, отак виглядаючи.

Далі менше турбувався, менше згадував, а потім і зовсім із пам'яті зникати почала. Заступали інші враження, інші події.

Впала зима, приморозила поки що злегенька віконце, вкрила білим настом хідник. Поховалися ноги в галоші — менше різноманітності, менше інтересу Михайлові.

Та з поміж тисячі ніг розпізнав би він оті в рожевих панчохах з рубцем від покусу й ледве вже помітною ридуватою смужкою.

Ось пройшли вони повз вікна раз, другий, третій. Ось підійшли до них якісь подрані великі галоші, пішли подряд, зникли... Минула година. Бачить Михайло знайомі панчохи знову. Ходять туди й сюди. Знов ідуть у парі з якимсь чобітьми на рипах. Ще зли...

Електричне саяво парусом проходить у темну майстерню, відкидає довгу тінь від понурої постати Михайла.

Очі йому закриті. Губи по звичці шепочуть давно завчені слова.

— „Боротьба жертв не аби-яких просить.“

На хіднику порожньо. Спонуціло.

ДО СОНЦЯ НАВПРОСТЕЦЬ

Такий малий, розхристаний,
Від стайні та овець,
Пішов у степ замислений —
До сонця навпростець.

Місив ногами куряву,
Пурнаючи в хліби.
Життя гірке зажурене
Сховалось за горби.

Давився там докорами,
Гнав вівці у сльозах.
І от тепер прискорено
Ногами міря шлях.

Суворі доля наймитська,
Гіркий хазайський хліб...
А поле розгортається
Прийма його без слів.

Ішов бадьоро й весело,
Думки в разок низав.
Лани й поля зачесані
Ховали шлях назад.

Такий малий, розхристаний,
Від стайні та овець,
Пішов у степ замислений
До сонця навпростець.

Леонід Гребінка